

Doç. Dr.

Ö. Kürşad KARACAGİL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü,
o.karacagil@istanbul.
edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6543-7786>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 20/03/2023 23/03/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1268259>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa'nın I. Dünya Savaşı Hakkında Bilinmeyen İki Raporu (1916)

Two Previously Unknown Reports by Ibrahim Hakki Pasha, Ottoman Ambassador to Berlin, on World War I (1916)

Öz

Türk-Alman ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. İlişkilerde önemli dönüm noktalarından birisi ve belki de en önemlisi, Türk tarihine *Harb-i Umumi* ya da *Cihan Harbi* olarak geçen I. Dünya Savaşı'na müttefik olarak girilmesidir. Savaş içerisinde de ilişkilerin gelişmesine önem veren iki ülke, en tecrübeli bürokratlarını büyükelçi/ Sefir-i Kebir olarak görevlendirmişlerdir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti, Sadrazamlık dahil olmak üzere birçok üst düzey görevde bulunan, Darülfünun'da verdiği dersler ve kitaplarıyla bilinen, batıyı ve batılı fikirleri iyi tanıyan İbrahim Hakkı Paşa'yı 21 Temmuz 1915'te Berlin'e Sefir-i Kebir olarak atamıştır. Kendisi bu görevi Temmuz 1918 tarihine yani vefatına kadar sürdürmüştür.

Makalede, İbrahim Hakkı Paşa'nın bizzat kaleme aldığı iki rapor tartışılacaktır. Raporlar, 3 ve 11 Ocak 1916 tarihlerinde yani I. Dünya Savaşı'nın ortalarında yazılmış; "mahremane" ibaresiyle Osmanlı Hariciye Nezareti'ne yollanmıştır. Bunlar birbirini tamamlar niteliktedir. Raporlarda, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler bağlamında, ateşkes, Almanya'nın savaşa bakışı, cepheler ve burada yaşanan gelişmeler, savaşın hangi devlet ya da devletler mağlup edilirse İttifak Devletleri'nce kazanılabileceği konuları tartışılmıştır. Hatta bazı noktalarda Almanya'ya karşı eleştiriler dahi bulunmaktadır. Dönemin Osmanlı yönetimi açısından hayati öneme sahip olan bütün bu bilgiler, bizzat Berlin'de bulunan ve savaşı Almanya'nın başkentinden müşahade etme imkânına sahip olan bir Osmanlı Sefiri gözünden ele alınmıştır.

Anahtar Kelime: Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Osmanlı Devleti

ATIF: KARACAGİL Ö. Kürşad, "Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa'nın I. Dünya Savaşı Hakkında Bilinmeyen İki Raporu (1916)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/1 (Mart 2023), s. (39-57)

CITE: KARACAGİL Ö. Kürşad, "Two Previously Unknown Reports by Ibrahim Hakki Pasha, Ottoman Ambassador to Berlin, on World War I (1916)", *Journal of History and Future*, 9/1 (March 2023), pp. (39-57)

Screenedturnitin

Abstract

Perhaps the most important one of the milestones in Ottoman-German relationship is Istanbul's decision to enter the Great War in alliance with Berlin. This decision led to intensification of diplomatic relations and the appointment of most experienced bureaucrats as diplomats in each other's capital. A former Grand Vizier, Ibrahim Hakki Pasha, also known not only by his books and lectures in the Imperial University but also his affinity with the Western culture, was appointed in Berlin as ambassador on July 21, 1915, a position which he would hold until his death in July 1918.

This article will discuss two reports penned by Ibrahim Hakki Pasha, written at the height of the World War I, on January 3 and 16, 1916 and sent to the Porte undersigned as "secretly." In these two reports that complement each other, several military and political issues were discussed: Germany's approach to the war, developments in military fronts, the strategy to follow in order to secure victory over the enemy and even criticism directed against Germany. These comments is as valuable to modern historians as it was to the Ottoman government because they have the potential to reflect how an experienced Ottoman diplomats perceived the World War I and Ottomans' alliance with the Germans.

Key Words: World War I, Germany, Ottoman Empire

Giriş

Türk-Alman ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe sahiptir.¹ İki ülke arasındaki ilişkilerde hiç şüphesiz dönüm noktası diyebileceğimiz hadise II. Wilhelm'in Alman hükümdarı (Kaiser) olmasıdır. Wilhelm, iktidara geldikten sonra, Bismarck'ın uyguladığı dikkat ve ihtiyat siyasetinden vazgeçerek diğer Avrupa ülkeleriyle mücadeleye ve emperyalist amaçlara yönelen bir politika izlemeye başlamıştır. İmparatoru böyle bir politikaya yönlendiren en önemli sebep, gelişen Alman sanayisinin pazar ve hammadde arayışıdır.² Bu bağlamda Osmanlı Devleti, önemli pazar olarak Almanya'nın dikkatini çekmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889 ve 1898 senelerindeki Osmanlı ziyareti iki ülkenin yakınlaşmasını hızlandırmıştır.³ Bu yakınlaşmada 1897 senesinde *Baron Marschall von Bieberstein*'in (1898-1912) İstanbul'a büyükelçi olarak atanması da önemli bir faktördür.⁴ İki ülkeyi birbirine yaklaştıran diğer bir etken ise İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik politikalarına karşın Almanya'nın hiç toprak talep etmemesi ve

1 Celalettin Yavuz, *Atatürk ve Almanya*, Ankara 2010, s. 8-9.

2 Rifat Önsoy, *Türkiye'deki Almanya 1914-1918, (Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch)*, Ankara 2004, s. 10.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşad Karacaçil, *Alman İmparatoru İstanbul'da (1917), Gazi Akademik Bakış*, Sayı 12, Ankara 2013.

4 Baron Marschall von Bieberstein, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in başlattığı sömürgecilik hareketini desteklemiştir. Yaklaşık on beş sene görev yaptığı İstanbul'da Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında siyasi ve iktisadi açıdan sıkı bir iş birliği yapılmasında etkili olmuştur. Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri*, İstanbul 1982, s. 41.

sömürgelerinde Müslüman nüfusun çok az olmasıdır.⁵

II. Abdülhamid'in hükümdar olduğu yıllarda gelişen Türk-Alman ilişkileri II. Meşrutiyetin ilanı akabinde İttihat ve Terakki döneminde yeni aşama kaydetmiştir. Bu yakınlaşmada 1908 Haziran'ında Reval görüşmeleri etkili olmuştur. Almanya'nın Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yanında yer almaması İttihat ve Terakki'nin bu ülkeye olan ilgisini daha da arttırmıştır. Bir diğer etken de Osmanlı Ordusu'nun Balkan Savaşlarında aldığı ağır yenilgiden sonra ıslah için Goltz Paşa'nın başkanlığında bir askeri heyetin ülkeye gelmesidir. Bu süreçte iki ülke gerek askeri gerekse ekonomik açıdan birbirine daha bağımlı hale gelmiştir.⁶

İki ülkenin müttefik olmasına giden süreçte dünya savaşının yaklaştığı ortam ve ittifaklar etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında aldığı ağır yenilginin etkisiyle yoğun bir şekilde silahlı kuvvetlerini ıslah etme çabası içerisine girmiştir. Diğer taraftan İtilaf ve İttifak olarak iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için girişimlerde bulunmuştur. Nitekim ilk girişimi İngiltere nezdinde yapmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey 1911 senesinin Ekim ayında İngiltere'nin Bahriye Nazırı Winston Churchill'e bir mektup yollayarak İngiltere'yle Osmanlı Devleti arasında bir ittifak teklifinde bulunmuş; ancak Churchill, Hariciye Nazırı Grey'e de danışarak "şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz" diyerek teklifi reddetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ikinci ittifak girişimi Bulgaristan'la olmuştur. Hatta teklif Bulgaristan'dan gelse de bu ülkenin Makedonya konusundaki ihtirası söz konusu girişimi akim bırakmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin diğer bir girişimi Fransa nezdinde oldu. Bahriye Nazırı ve Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti Başkanı Cemal Paşa, 1914 senesinin temmuz ayında bir teklifte bulundu. Fransa hükümeti Cemal Paşa'nın teklifine verdiği cevapta Rusya razı olmadığı takdirde gerçekleşmeyeceğini belirterek reddetti. Bu girişimin de sonuçsuz kalması adeta Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına itti. Kabinede Alman ittifakı taraftarı olanların başında Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Meclis Reisi Halil Bey yer almaktaydı. Bununla birlikte Üçlü İttifak'a katılma teklifi ilk olarak Avusturya'dan gelmiş, Osmanlı Devleti'de 22 Temmuz'da Almanya'ya başvurmuş ve İmparator II. Wilhelm'in isteği üzerine Almanya ve Osmanlı Devleti arasında görüşmeler kısa bir süre sonra başlamıştır. Nihayetinde 2 Ağustos 1914'te görüşmeler sonuçlanarak Türk-Alman ittifakı imzalanmıştır.

Osmanlı Devleti her ne kadar ittifak antlaşması imzalarsa da hazırlıklarını tamamlamadığını belirterek savaşa katılmak istememişti. Ancak savaşın başladığı ağustos ayının ilk haftasından itibaren Almanya'nın çabaları ve hadiselerin gelişimi Osmanlı Devleti'ni yavaş yavaş bir dünya savaşına sürükledi. Bu hadiselerden ilki Akdeniz'de İngiliz takibine uğrayan *Goeben* ve *Breslau* adlı iki Alman savaş gemisinin 10 Ağustos'ta Çanakkale'ye sığınması oldu. Osmanlı tarafsız bir devlet olarak bu gemilerin silahlarını söküp personelini de gözaltına alması gerekiyordu. Fakat Almanya'nın itirazı üzerine bu gemileri satın aldığını bildirerek Türk bayrağı çekti ve Yavuz ve Midilli adlarını verdi. Bu durum İtilaf Devletleri'nin gözünden kaçmadıysa da Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının

5 K. Karacagil, *a.g.m.*, s.112.

6 Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985, s.114.

devam etmesi için ses çıkarılmadı. Diğer taraftan Almanya, Avusturya'nın da arzusuyla Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasını istiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti savaşa dahil olursa Kafkas Cephesinde bir kısım Rus kuvvetini üzerine çekip Almanya ve Avusturya'nın yükünü azaltacaktı. Osmanlı Devleti bütün bunlara rağmen baskılara karşı koymaya çalıştı. İlk olarak seferberlik henüz tamamlanmamıştı. İkincisi Bulgaristan'ın savaşa katılması ve Romanya'nın da tarafsızlığı sağlanmadıkça savaşa dahil olmak istemiyordu.

1914 senesinin Eylül ayına gelindiğinde Almanya, Fransa'yı Marne muharebesiyle altı haftada mağlubiyete uğratmayı planlıyordu. Fakat bu plan başarıya ulaşamamıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için baskılarını daha da arttırdı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin maddi durumu iyi değildi ve borç paraya ihtiyaç duymaktaydı. Almanya bunu fırsat bilerek Osmanlı Devleti'ne borç para verdi. Öte yandan İstanbul'da bulunan Alman askeri yardım heyeti de Babıali'yi savaşa sokmak için yoğun bir uğraş içindeydi. Bunun dışında başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere bazı kabine üyeleri de Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasını istiyordu. Bütün bu baskılar sonucunda Enver Paşa'nın emiri ile Alman komutan Souchon, Osmanlı donanmasıyla 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e açılarak Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tuttu. Bu hadisenin akabinde Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.⁷

Osmanlı, Almanya'nın müttefiki haline geldi. Bu bağlamda ilişkileri daha da kuvvetli hale getirmek büyük önem arz ediyordu. Bu dönemde Berlin Sefirliğini 1913 senesinde atanan Mahmut Muhtar (Katırcıoğlu) Paşa sürdürmekteydi. Kendisi Almanya ile ittifak yapılmasına karşıydı ve bu durum 2 Ağustos tarihli antlaşmadan sonra da devam etti. Nitekim Temmuz 1915'te kendisinin vazifesine son verildi.⁸ Akabinde oldukça tecrübeli ve İttihat ve Terakki'nin akıl hocalarından birisi olarak kabul edilebilecek bir isim olan İbrahim Hakkı Paşa Berlin'e büyükelçi olarak atandı. Kendisi iyi bir akademisyen olmasının dışında Hariciye tecrübesine de sahipti. Peki İbrahim Hakkı Paşa kimdir?

İbrahim Hakkı, 18 Nisan 1863 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası, Şehremaneti Meclis Reisi Ahmed Remzi Efendidir.⁹ Annesi Mirat hanımdır.¹⁰ İbrahim Hakkı ilk tahsilini *iptidai* mektepte tamamlamış, daha sonra Beşiktaş Mektebi Rüştiyesi'nden (28 Ekim 1880) mezun olmuştur. Eğitimini Mahreç-i Ahkâm¹¹'da sürdüren İbrahim Hakkı, bir müddet mekteb-i idadi ve mülkiyede dersleri takip etmiş, Mektebi Mülkiye'nin ulum-ı siyasiye kısmını birincilikle tamamlayarak (30 Ağustos 1882) mezun olmuştur.

7 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, (1914-1995)*, İstanbul 2015, s. 101-105.

8 Said Olgun, *Mahmut Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 251.

9 *BOA, DH. SAİD* 183/100.

10 Muharrem Dördüncü, *Sadrzâam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahati*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, S. 1, 2015, s. 80.

11 "1862 yılında Maarif Nâzırı Kemal Efendi'nin girişimiyle kâtip yetiştirmek üzere Mekteb-i Aklâm açılmış, kısa bir müddet sonra adı Mahrec-i Aklâm'a dönüşmüştü. Rüştiyeyi üstün başarı ile bitirenlerin alındığı bu kurumun açılmasına dair tezkirede açılış hedefi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Devlet dairelerinde memurun ve özellikle kalem efendisi olmanın çok rağbette olduğu o dönemlerde bu okullara önem verilmiş, öğrencilerin imtihanları Meclis-i Maarif tarafından yapılmıştır." Mehmet İpşirli, "Mahreç" *DİA*, C. 27, 2003, s. 387-388.

İbrahim Hakkı, aynı sene *Tahrîrât -ı Hâriciyye* kaleminde göreve başlamıştır. Yaklaşık olarak on bir ay burada çalıştıktan sonra Divan-ı Hümayun Mütercimliğine (24 Ağustos 1883) tayin olunmuştur.¹² Bunda hiç kuşkusuz kendisinin yabancı dil konusundaki becerisi etkilidir. Hal tercümesinde Arapça, Farsça Fransızca ve Almancaya vâkıf, İngilizce okuyup yazar, İtalyanca konuşabildiği yazılıdır.¹³ Nitekim buradaki görevi sırasında Sultan II. Abdülhamid'in okuması için seçilen romanları da tercüme etmiştir.

Kendisi, 21 Aralık 1886 tarihinden itibaren Mekteb-i Hukuk'ta tarih dersleri anlatmaya başlamıştır. 13 Mart 1888'de Siyasi Hukuk muallimi olmuştur. Ağustos 1892'den itibaren bu derslere ilaveten İdari Hukuk ve ardından Dünya Hukuk'u derslerini vermeye başlamıştır. 2 Nisan 1888 tarihinden 13 Ağustos 1889'a kadar Hamidiye Ticaret Mektebinde iktisat ve ticaret hukuku dersleri vermiştir.¹⁴ Diğer taraftan Mekteb-i Hukuk'taki derslerine Romanya'daki vazifesine başlayıncaya kadar düzenli olarak devam etmiştir. 13 Haziran 1894 senesinde meclisi sıhhiye azalığına atanan İbrahim Hakkı Paşa, 12 Ağustos'ta ise Bâbîâli Hukuk Müşavirliği'ne tayin olmuştur. Maarif Nezaretine tayinine kadar bu vazifesine devam etmiştir. İbrahim Hakkı Paşa, bu vazifeleri dışında birçok toplantıda ve çeşitli kongrelerde murahhas olarak da görev yapmıştır. Ayrıca 1889 senesinde muhtelif siyasi meselelerle alakalı olmak üzere İtalya ve Yunanistan'da bulunmuş, Chicago sergisinde Babialı Komiseri olarak 15 ay kadar görev yapmıştır.

İbrahim Hakkı Paşa Sırbistan Kralı Aleksandır'ın 1894 senesinde İstanbul'a seyahatinde kendisini Selanik'te karşılamış; daha sonra krala Niş'e kadar refakat etmiştir. 1895 Nisan'ında Şark Demiryolları ihtilafını tetkik etmek için oluşturulan komisyonda aza ve Rumeli vilayeti müfettişliğine tayin edilmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 senesinde İstanbul ziyaretinde mahiyet memuru olarak bulunduğu gibi aynı sene anarşistler hakkında Roma'da toplanan kongrede murahhas, 1905 senesinde İran'da ve Bulgaristan'la olan gümrük ihtilafının bertaraf edilmesi görüşmelerine memur edilmiştir.¹⁵

İbrahim Hakkı Paşa'nın siyasi olarak yükselişi II. Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir. Nitekim Meşrutiyet'in ilanından bir gün önce kurulan yedinci Sait Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olmuştur. İki gün sonra kurulan Kamil Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak atanmış ve Maarif Nazırlığını da bir süre vekaleten yürütmüştür.¹⁶ Bu dönemde Maarif Nezareti'nde uyguladığı memur tensikatı sebebiyle kendisine gösterilen tepkiler üzerine istifa etmiş ve 15 Aralık 1908'de Roma'ya Büyükelçi olarak atanmıştır. Kendisi yaklaşık bir yıl Roma'da büyükelçi olarak bulunmuştur.

İbrahim Hakkı Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'nın 28 Aralık 1909'da sadrazamlıktan istifası üzerine İstanbul'a çağrılarak¹⁷ 12 Ocak 1910 tarihinde Sadrazamlığa getirilmiştir. Bu dönemde özellikle İttihatçıların güdümüne girmekle eleştirilmiştir. Eleştirilen diğer bir

12 BOA, DH. SAİD 183/100; *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

13 Kendisinin birçok kitap çevirileri de vardır. Nitekim en bilinenleri; *Hukuk-ı Düvel*, *Tarih-i Hukuk-ı Düvel*, *Hukuk-ı Idare*, *Tarih-i Umumi*, *Tarih-i İslam* adlı eserlerdir. *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

14 BOA, DH. SAİD 183/100; *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

15 *Yeni Tanin*, 11 Mayıs 1325.

16 Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA*, C. 21, s. 311.

17 M. Dördüncü, *a.g.t.*, s. 40

konu da Hakkı Paşa kabinesinin Balkanlar'da iç barışı sağlamak amacıyla çıkardığı Kiliseler Kanunu (3 Temmuz 1910) üzerine olmuştur. Zira böylece Balkan uluslarının Rum Ortodoks kilisesinden ayrıldıkları zamandan itibaren aralarındaki en büyük sorun ortadan kalkmıştır. Aralarındaki problem bertaraf edilince Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'ın Balkan ittifakını gerçekleştirmesi kolaylaşmıştır. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin dış politikadaki diğer bir büyük hatası da Osmanlı-İtalya ilişkilerinde yaşanmıştır. İtalya'nın uzun süredir Trablusgarp ve Bingazi vilayetlerine ilgisinin bilinmesine karşın buradaki askeri birlikleri Yemen'e, silahları da İstanbul'a yollamıştır. Bu durumdan istifade eden İtalya da 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Yaşanan hadiseden kendisini sorumlu tutan İbrahim Hakkı Paşa, "*Vaktiyle benim duruma düşen sadrazamların padişahlar tarafından boynu vurulur*" diyerek aynı gün vazifesini bırakmış, Darülfünun'da hocalık yapmaya devam etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir süre sonra hükümet darbesiyle iktidarı (23 Ocak 1913) tekrar ele geçirmiştir. İbrahim Hakkı Paşa Osmanlı Devleti'nin devamının ancak İngiltere ve Almanya'nın desteğiyle olacağı görüşünü İttihatçı hükümet de benimsemiştir. Nitekim kendisi bu sırada İngiltere ile yapılan müzakerelerde vazifelendirilmiş (17 Şubat 1913) ve hatta Osmanlı Devleti adına antlaşma yapma yetkisi dahi verilmiştir. İbrahim Hakkı Paşa, İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile beş antlaşma imzalamıştır. Osmanlı Devleti, oldukça ağır şartlar içeren bu antlaşmalardan I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle kurtulmuştur.¹⁸

21 Temmuz 1915'te Berlin'e büyükelçi olarak atanan İbrahim Hakkı Paşa, vefatına kadar burada kalmıştır. Paşa, büyükelçi olarak görevde bulunduğu dönemde, 10 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Âyân üyeliğine de getirilmiştir. Berlin Büyükelçiliği vazifesi sırasında, İttifak Devletleri ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasında Osmanlı Devleti heyeti içinde de yer almıştır.¹⁹

İbrahim Hakkı Paşa, 1918 yılı yaz aylarında Berlin'de yakalandığı dizanteriden rahatsızlanmış ve 29 Temmuz Pazartesi günü vefat etmiştir.²⁰ İstanbul'a getirilen naaşı Yahya Efendi Dergahına defnedilmiştir. Paşa'nın her ne kadar siyasi yönü tenkit edilse de ilmi yönü takdire şayandır. Kendisi iyi bir hitabet ve yazma yeteneğine sahiptir. Kaleme aldığı eserler ve hocalığı sırasında öğrencilerinin hayranlığını kazanmıştır.²¹

Paşa hakkında verdiğimiz bu malumattan sonra, makaleye temel teşkil eden ve kendisi tarafından kaleme alınan "mahremane" yani gizli ibareli iki raporu değerlendireceğiz. Hariciye Nezareti'ne gönderilen I. Dünya Savaşı ile ilgili raporlar 3 ve 11 Ocak 1916 tarihlidir. Yukarıdaki satırlarda hayatı hakkında verdiğimiz bilgiler çerçevesinde siyasi yönü, tecrübesi, İttihat ve Terakki'nin önem verdiği hatta bir nevi akıl hocalarından birisi olarak kabul edilmesi, bunun yanında savaş yıllarında Berlin Büyükelçisi olması gibi hususlar, birbirini tamamlayan bu iki raporu daha da dikkat çekici hale getirmiştir.

18 Z. Kurşun, *a.g.m.*, s. 311-314.

19 M. Dördüncü, *a.g.t.*, s. 41.

20 *A.g.t.*, s. 18.

21 Z. Kurşun, *a.g.m.*, s.313.

İbrahim Hakkı Paşa, 3 Ocak tarihli 8 sayfadan oluşan ilk raporda²² cepyelerdeki durum, Almanya ve müttefiklerinin savaşa bakışı ile içinde buldukları çıkmazı ele almıştır. 11 Ocak tarihli 5 sayfadan oluşan ikinci raporda²³ ise İttifak Devletleri'nin şartta elde edeceği başarılar sayesinde dünya savaşını kazanabileceği savını gündeme getirerek tartışmıştır. Çalışmamızda büyük oranda sadeleştirerek ortaya koymaya çalıştığımız her iki rapor da Osmanlı Arşivi'nin Hariciye Nezareti Siyasi Evrak (HR. SYS.) tasnifinden temin edilmiştir.

İbrahim Hakkı Paşa'nın 3 Ocak tarihli raporu:²⁴

İbrahim Hakkı Paşa raporunun başında kaleme alma sebebini kısaca şu şekilde dile getirmiştir: Savaşın bitişi kimse tarafından tahmin edilememesine rağmen barışın yavaş yavaş yaklaştığına şüphe edilemez. Son zamanlarda Hariciye Nezaretinden gelen haberler Babıali'nin dahi barış şartları konusunu dikkate aldığını göstermesinden dolayı savaşın şu anki durumuna nazaran bazı olasılıklar ve çeşitli fikirlerin özet halinde verilmesini sorumluluk addettim.

Sürmekte olan savaş bir cihan harbidir. Tesirlerinin dünyanın dört bir tarafına sirayet ettiği göz önüne alınırsa sulh şartlarının içeriğini de Osmanlı Devleti'nin menfaatini ilgilendiren ve ilgilendirmeyen olmak üzere iki büyük kısma ayırmak gerekir. Birinci kısım Almanya'nın Asya'da, Büyük Okyanus'ta ve Afrika'daki sömürgeleri sorunu, Belçika meselesi, Fransa ve İngiltere ile ne suretle barış sağlanacağı, Lehistan meselesi, Rusya ile Almanya ve Avusturya'nın akdedeceği barış antlaşması maddeleri, Avusturya ve İtalya'nın barışı meselesini içermektedir. İkinci kısımda ise Balkanlardaki yeni sınırlar, Kafkasya, El-cezire (Mezopotamya), Mısır, Arabistan ve kısmen de İran meselelerini ihtiva etmektedir.

Barış yapmakta en kolay kısım Almanya ve Japonya arasında olacaktır. Hiçbir Alman *Kiautschou (Tsingatao)* geri almayı düşünmediği gibi Japonlar da ele geçirdiklerini bırakmayıp kimse dahi zorla alamayacağından bu mesele sonuçlanmış kabul edilebilir. Almanya'nın Büyük Okyanus'taki sömürgelerinden Japonlar tarafından işgal edilenler için de bu sonuç çıkabilir. Buna karşın aynı bölgede İngilizler tarafından zapt olunan sömürgelerle yine Afrika'da bu devletin işgal ettiği Alman sömürgelerinin tamamen ayrılmasına bir sebep olmadığından hepsinin aynı etkiyi göstermesi tabii karşılanabilir.

Afrika'daki sömürgelerden İngilizler ve Fransızlar tarafından ele geçirilenlerin tamamen iade edileceği Almanlarca ümit edilmektedir. Bununla beraber bu sömürgeler düşman elinde rehin olduğundan, iadeleri Almanya'nın Avrupa'daki durumuna bağlıdır. Bu iadenin karşılığını düşmanların Belçika ve Fransa'da araması büyük ihtimaldir. Belçika meselesi problemin en zor kısmıdır. Almanya'da Belçika'nın ilhakını arzu eden mühim bir kesim vardır. Mesela büyük fabrikacılar, bunlar Ren nehri etrafındaki büyük Alman sanayi tesisleri sahiplerinden oluşmaktadır. Böyle bir ilhak İmparatorlukta sanayi sınıfını arttırırken, doğu vilayetlerinde ziraatla meşgul olanların aleyhine dengeyi bozacaktır. Buna karşın Lehistan'ın işgali, batıdaki sanayinin genişlemesine karşılık doğuda da zirai bir

22 BOA, HR. SYS., 2979/2, lef. 1-4.

23 BOA, HR. SYS., 2979/8, lef. 1-4.

24 BOA, HR. SYS., 2979/2, lef. 1-4.

genişlemeye sebep olacaktır. Ülkedeki entelektüeller bu kadar büyük toprak kazancının karşı tarafa kabul ettirilmesindeki zorluk dışında kabul ettirdiği takdirde ise sonucunun Almanya için zaaf olacağını düşünerek geçen baharda işgaller aleyhine Şansölye'ye bir layiha vermişlerdir.

Belçika ve Lehistan Almanya'ya dahil edilirse meclisi'nde bir Katolik çoğunluğu meydana getirecek ve Alman devletinin şu anki yapısını büsbütün değiştirecektir. Bu sebeplerden dolayı ilhak politikasına karşı gelenler arasında sadece Sosyalistler değil aynı zamanda ileri gelen idareci ve düşünürler de vardır. Şansölye Bethman Hollweg'in geçenlerde Sosyalist Parti'nin soru önergesine verdiği cevaptan anlaşıldığı üzere herhalde Almanya, Belçika'nın tahliyesine karşılık teminat isteyecektir. Bunun gayesinin de Belçika'nın bir daha Almanya'ya karşı İngiltere'nin ileri karakolu şeklini almasını önlemektir. Bu konuya uygun bir çözüm bulmak noktasında müzakereler hayli zor geçecektir. Belçika'nın büyük bir tazminat vermesi veyahut Kongo Krallığını Almanya'ya terk etmesi gibi çözüm şekli hatıra gelirse de bunlar talep olunan teminatlar bağlamında yeterli görülmemektedir.

Almanya ve Fransa arasındaki barış konusunun şu anki şartlara göre pek zor safhalar göstermemesi lazım gelir. Halihazırda Fransa ordusu kesin mağlubiyete uğramamıştır ve müdafaa yapabilmektedir. Yani Fransa, Almanya'nın her teklifini kabul etmeye mecbur olacak şekilde mağlup edilmemiştir. Diğer taraftan Alman programı Fransa'dan toprak almak maksadını ihtiva etmemektedir. Bazı büyük fabrikacıların Müj(Z) (le meuse/Maas) nehrinin vadi kısmında pek küçük bir kısmın ilhakını arzu ettikleri bir aralık söylenmiş; ancak bu söz çok devam etmemiştir. Buna karşılık Fransa da bir buçuk senelik harbe rağmen AlsasLoren'i geri almayı başaramamıştır ve umulur ki artık bunu unutmaması gerektiğini anlamıştır. Fransız sömürgelerinden hiçbirine zarar gelmediğinden, barış antlaşmasında onlar mevzubahis olmayacaktır.

Sonuç olarak şimdi müzakere edilecek mevzu, Fransa'nın Alman işgalindeki yerlerinin tahliyesini sağlamak; yani bunun için tazminat vermek ve Belçika'yı kurtarmak gayesini takip etmektir. Bunun karşılığında bir kısmı hala harbe devam edebilecek Fransız ordusunun mevcudiyeti dolayısıyla bu tazminat dahi Almanya'nın masraflarına oranla pek cüzi kalacaktır. Belki bazı sömürgelerin terkiyle daha azalması bile akla gelebilir. Özet olarak bugünkü duruma göre Uzakdoğu'daki savaş alanında Japonya ve İngiltere galip Almanya mağlup, Doğu Afrika'da Almanya başarılı bir savunmada, Batı Afrika'da Fransa ve İngiltere galip Almanya kısmen mağlup kısmen ümitsiz bir savunma halindedir.

Batı Avrupa'da Belçika Almanya'nın eline geçmiş ve Fransa'nın mühim bir parçası da o suretle işgal olunmuştur. Fakat Fransa'nın savunması kırılmamıştır. İngiltere'ye gelince, henüz topraklarının herhangi bir kısmına saldırı olmamış; kendisi müttefiklerinin veya düşmanlarının sınırlarında savaşmaktadır. İngiltere şu anda zorunlu askerlik hizmetini devreye sokarak savaş gücünü dört buçuk milyona çıkarma girişiminde bulunmaktadır. Dolayısıyla kendisini hala galip kabul ettiğinden, barış şartlarının sömürgeler konusu açısından herhalde az ya da çok Almanya'nın aleyhine olması beklenecektir. Diğer taraftan Avrupa kıtasında en çok fedakarlığı Belçika ve daha sonra Fransa'nın yükleneceği; İngiltere açısından ise fedakarlıktan uzak tutacak bir mahiyette olacağı düşünülebilir. Gerçekte Almanya'da aşırı düşüncelere sahip olanlar İngiltere'nin dahi savaş tazminatı vermesi görüşünü ortaya koymuşlarsa da askeri rical henüz bunu gündeme getirmemektedir. Bunlar

sadece İngiltere'nin Alman sömürgelerini ve Kale şehrini tahliye etmesini önemli bir gaye olarak kafi görmektedir.

Doğu Cephesinin Osmanlı'yla alakası olmayan kısmında Almanya ve dolayısıyla Avusturya-Macaristan galip ve Rusya mağlup vaziyettedir. Rusya'nın savaştığı arazinin tamamı düşmanlarının eline rehin geçmiştir. Henüz işgali altında olan Galiçya'nın küçük bir kısmı buna nispetle önemsizdir. Bununla birlikte Rus ordusu mahvedilmemiştir. Yeniden teşkilatlandırılmaktadır ve İtilaf Devletleri önümüzdeki baharda 4-5 milyonluk bir Rus ordusunun savaşta yerini almasını ümit etmektedir. Şimdiki fiili hudutta Rusya çetin bir müdafaa halindedir. Rusya'nın ekonomisinin kötülüğü savaş tazminatı ihtimalini ortadan kaldırmakla beraber, eğer bugün barış isterse kaybettiği toprakların bir kısmını kurtarmak için diğer bir kısmını feda etmek mecburiyetinde kalacağı şüphesizdir. Mamafih Rusya devletinin büyüklüğü ve kibri, mağlup bir durumda olduğunu kabul etmesine engel olmaktadır. Ülkede pek mühim dahili sebepler olmadıkça buna yanaşmayacağı tahmin edilebilir ve Almanya da en fazla Rusya'nın iç sorunlarını dört gözle beklemektedir.

Rusya'yla alakalı en mühim mesele Lehistan'dır. Lehistan, pek çok konuyu gündeme getirmektedir. Ülkelerinde Lehli nüfusun artmasını istemeyen Almanlar, *Silezya ve Poznan* eyaletlerindeki birkaç milyon Lehli kurtulamadıklarından dolayı Rusya'dan *Kurlandiya* ve kısmen Baltık sahilinin alınmasını ve oradaki çoğunluğu Alman olan halkın asli vatanlarına yerleştirilmesini düşünmektedir. Ayrıca Lehistan'ın ayrı bir hükümet haline getirilmesi, belki de Rusya'ya karşı güvence için bazı ihtiyati tedbirler alınması çoğunluğun arzusuna uygun bir düşüncedir. Hatta Varşova'da Leh Darülfünunu'nun açılışı da bu yolda bir adımdır. Fakat Galiçyası tamamen Lehli olan Avusturyalıların Leh Krallığı fikrine taraftar olup olmadıkları belli değildir. Rusya da henüz kendisini bu kadar büyük araziye terk edecek derecede mağlup hissetmemektedir. Bunun yanında Almanya ve Avusturya arasında bu konuda tam bir birlik olduğu söylenemez.

Avusturya ve İtalya savaşında durum basit olup, İtalyanlar saldırılarında başarılı olamadıkları, Avusturyalılar da İtalya'dan bir şey alamadıkları için oradaki durumun aynı şekilde kalması doğal görünmektedir. Fakat İtalya, karşı tarafla ayrı barış yapılmayacağı yolundaki antlaşmayı imzalamış ve barış istememiş olsa da kendisine kamuoyu hissiyatını okşayacak tavizler verilmesi uygun olurdu. Bu düşünce bazı kişilerin akıllarına gelmişse de Avusturyalıların buna kesinlikle razı olmadıkları söylenmektedir.

Osmanlı Devleti ile ilgili harp sahnesinden birincisi Balkanlardır. Burada Sırbistan ortadan kalkmış ve Karadağ tek savunma hattı halini almıştır. Avusturya ve Almanya orduları Sırbistan ve kısmen Karadağ'ı, Bulgarlar onlarla birlikte Arnavutluk'un bir kısmıyla Sırp Makedonya'sını istila etmişlerdir. Savaşa dahil olmayan Arnavutluk geçen sene hükümete kaldığı gibi bu sene de arazisiz kalmış; İşkodra'yı Karadağlılar, Draç ve kuzey bölgesini Sırp, geriye kalan Avlonya'yı İtalya ve güneyini Yunanistan işgal etmiştir.

İtilaf Devletleri'nin Selanik'te bir saldırı hareketine güç toplamaları ve kuzeyden Rusların büyük bir orduyla Romanya'ya geçmeleri halinde Romanya'nın ve Yunanistan'ın adı geçen bloğa katılma ihtimalleri pek zayıf olmakla beraber halen tamamen ortadan kalkmamıştır. Şimdiki durum gelecekte değişebilirse de görüşlerimizin şu anki duruma dayanması gerekmektedir. Aynı zamanda mevcut olan durum, ikisi savaşlardan biri

savaşmayanlardan olmak üzere üç ülkenin yani Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'un ortadan kaldırılacağını göstermektedir. Bu yüzden barış şartlarının bunların taksimi etrafında olacağı açıktır.

Şimdiye kadar (Alman) Hariciye Nazırıyla yaptığım birçok görüşmeye dayanarak hasıl olan tahminim Sırbistan'ın büsbütün ortadan kaldırılmayacağı; fakat Karadağ ile birleşebileceği ve herhalde Karayorgeviç hanedanının devam etmeyeceği merkezindedir. Nitekim daha önce de öyle ifade etmişim. Bu taksimde aslan payını Bulgarlar alacaktır. Nitekim bütün Sırbistan Makedonya'sından başka eski Sırbistan'dan dahi Niş sancağını ve Nivok vadisini almalarına ve Orşuva karşısına kadar gelmelerine neredeyse kesin gözüyle bakılabilir. Yunanistan, İttifak Devletleriyle birlikte hareket ederse *Gevgeli* ve *Doyran (Toyran)*'ı alabilecek ve güney Arnavutluk'un neredeyse tamamını belki *Elbasan*'a kadar elde edecektir. Fakat Manastır'ı Bulgaristan'a karşı başarılı bir savaş yapmadan alamaz.

Avusturya'nın gayesi henüz kesin olarak anlaşılamamıştır. Hatta bu konudaki belirsizlik dolayısıyla bir dereceye kadar burada hoşnutsuzluk hissetmiyor değilim. Avusturyalılar şimdiye kadar Belgrad şehri ve civarını ve Maçova çıkıntısını alma fikrini söylemişlerdi. Ancak son zamanlarda Sırbistan'dan daha fazla arazi alma düşüncesinin olduğu rivayet olunmuş; buna şiddetle karşı çıkan Mösyo Tisza'nın (İstvan Tisza) dahi bir dereceye kadar kabul ettiği söylenmiştir. Arnavutluk'a gelince; Ergiri ile Görice ve belki de kısmen veya tamamen Berat'ı Yunanistan'a, Avlonya'yı ya İtalya'ya veya Yunanistan'a kaybettikten sonra geri kalan kısmıyla sözde bir istiklal sağlaması gündemdedir. Büyük ihtimal İpek, Yakova, Prizren ve belki de Piriştine sancağıyla büyütülmesi ve genelinde bir çeşit Avusturya himayesinin hüküm sürmesi planlanmaktadır. Fakat bu hükümetin yapısı hakkında henüz hiçbir fikir yoktur. Benim fikrime göre Arnavutluk'a en uygun gelecek şekil kabilelerin ayrı özerkliklerini muhafaza edip, kavmi adetlerine uygun yönetimlerini düzenleyerek birleşmiş bir heyet haline koymak ve hükümet başkanlığına da Müslüman olan birisini getirmektir. Asayiş, düzen ve ülke güvenliğinin temini için Avusturya himayesi zaruri görülmektedir.

Belirttiğim düzenleme halinde Osmanlı Devleti'nin bundan istifade etmemiş olacağı aşikardır. Alman Hariciye Nazır ve müsteşarı ile görüşmelerimde bu konuda görüş açımıza uygun fikirler dile getirip, Alman devletini savaştan bu suretle çıkarmakla nüfuzuna zarar verileceğini anlatmaktayım. Bununla birlikte kendilerinin bir imkansızlık karşısında bulduklarını dahi gizleyemem. Devam eden savaş hiç kimsenin önceden tahmin edemeyeceği güçlükler doğurmuş ve kesin galibiyet konusundan bahsedilemez olmuştur.

Yunanistan'ın İtilaf tarafına geçmesi halinde Makedonya'da düşmanlarımızın sayısı üç yüz bin kişi artacaktır. Buna neden olacak her durum ve harekete Berlin kabinesi katiyen karşıdır. Özellikle Alman İmparatoru'nun Yunan Kralına teminatı ve akrabalığı ile Kraliçe'nin Venizelos'a karşı tutumu, Yunanistan iyi niyet gösterirken zarara maruz bırakılmasının manevi etkisi daima göz önündedir. Romanya'nın Yunanistan'la birlikte hareket etme ihtimali de diğer bir tehlikedir. Bulgaristan'ın savaşa müdahalesi adeta İstanbul'u kurtarmak mahiyetini kazanmıştır. Buna karşı aldığımız fedakarca tedbir ise pek küçük görünmüştür. Halihazırda Bulgaristan bir değişikliğe giderse Avrupa'nın doğusundaki durumun bizim ve müttefiklerimizimizin aleyhine döneceği zihinlerde yer etmiştir. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti ilişkilerine zarar ve gerginlik verecek, Kral Ferdinand'ın

aklına en küçük bir şüphe düşürecek her türlü görüş, tedbir ve teşebbüse Berlin kabinesi kesinlikle karşıdır. Herkesin arzusu harbin eksik gedik bitmesidir.

Yine de Balkanlarda kalıcı bir durum ortaya çıkmayacaktır. Bizimle Bulgarlar arasında Edirne, Meriç ve Gümülcine meseleleri; Bulgarlarla Yunanlılar arasında Kavala, Selanik, Siroz ve belki de Manastır ile Görice meseleleri kalacağını ve ileride İtalyanlarla Yunanlılar arasında sorunlar çıkabileceğini herkes düşünmektedir. Ancak herkes, bu meseleler çıktığı vakit savaş veya barış ile bir suretle çözüleceği fikrindedir. Bugün tamamının halledilmesine imkan yoktur. Yarını çok düşünürsek bugünün sorunlarına çözüm bulamayız. Bu savaşı bitirecek yerde durumu daha vahimleştirecek yeni dertler ortaya çıkarmış oluruz diyorlar ve bu şekilde işi kapatmak istiyorlar.

Savaş başarılı bir şekilde devam ederse Asya'da birçok neticeye ulaşmak mümkün olacaktır. Fakat bu konuda sonuç elde etmek için henüz erkendir. Zira Kafkasya'da her iki taraf da savunmadadır. Van ve Beyazıt Rusların elinde olduğundan, bugün barış yapılacak olsa o coğrafyadaki mevcut tasavvurların geleceğe ait hazırlık dışında bir etkisi olmayacaktır. El-cezire'deki (Mezopotamya) son başarılarımız; İngilizlerin Basra'dan çıkarılması, Basra Körfezi siyasetinin değişmesi, bunların İran ve Turan'da gelecekte ve devamlı etkileri hususunda yeni ümit ufukları açmıştır. Ancak henüz bunun için erken olup orada da müdafaa halindeyiz.

Çanakkale Savaşı müttefikler için tam bir rezalettir. Yakın zamanda sonuçlanması beklenebilirse de oradaki başarı muzaffer mahiyette ve galiba düşmanın savunma gücünden ziyade şöhret ve haysiyetine karşıdır. Mısır Seferi henüz başlamadığı cihetle şimdiden netice hakkında mütalaada bulunmak gereksizdir. Neticenin tahmin edilecek dereceden parlak olması umut edilir. Şimdilik Mısır'a ve Kıbrıs'a dair İngiliz planlarını hükümsüz bırakmak için elde bir teminat yoktur. Rodos ve On İki Ada'nın İtalya tarafından tahliye edilmesi meselesi de böyledir.

Osmanlı Devleti'nin devam etmekte olan savaşta en büyük menfaati; şan ve şerefının iadesi, devletler arasında eski zamanlardaki mevkiini ve hayat hakkını kazanması, bundan böyle dost ve düşmanın hürmet ve saygısına mazhar olması, kapitülasyonlardan kurtulması, uzun bir zaman için barışı kılıcıyla kazanıp ondan istifade ederek gelecekteki mevcudiyetini sağlam temeller üzerine koyacak zamanı bulması olacaktır. Olayların akışı maddi menfaatten daha büyük olan bu manevi başarılardır. Buna maddi menfaatler de eklenebilir. Herhalde Almanya'nın vasıtalari sonsuz değildir ve düşmanlarımızın büyüklerinin henüz kesin bir yenilgiyi kabul ederek barış yapmak zorunluluğuna girmedikleri daima düşünülecek önemli bir konudur.

İbrahim Hakkı Paşa'nın 11 Ocak tarihli raporu:²⁵

İbrahim Hakkı Paşa, 11 Ocak tarihli raporuna yukarıdaki satırlarda incelediğimiz raporuna atıfta bulunarak başlamıştır. Devam etmekte olan savaşta sulhun nasıl sağlanacağı hakkında bazı mütalalarda bulunduğunu belirterek, bugün barış sağlanacak olsa bile mevcut meselelerin bir çözüme ulaşmayacağını belirtmiştir. Ona göre taraflardan biri kati surette

yenildiğini kabul etmedikçe galibin şartlarına yanaşmayacaktır. Halihazırda henüz İtilaf Devletleri arasında galip geleceği ümidi devam etmektedir. Sırbistan ve Belçika gibi savaşta adı ve gücü kalmamış ülkeler bile müttefiki olan büyük devletlerin savaşı kazanacağını ümit etmektedir. Bundan dolayı harbin kısa sürede sonuçlanacağı görüşü doğru değildir. Üstelik Alman Genelkurmayı batı yönünde büyük bir taarruz hazırlığı yapsa da bunun her tarafta duyulması üzerine şimdilik bundan vazgeçmiştir.

Almanların birçoğu Fransa'nın mağlup edilmesiyle kesin sonucun elde edileceği fikrinde olmakla birlikte bu da doğru değildir. İlk olarak İngiltere mağlup edilmedikçe Fransa'nın alacağı yenilgi barışı sağlamaz. Fransa'yı baştan başa istila veya ordusunu tamamen esir etmek akla gelmemelidir. Vaktiyle küçük ordularla kazanılan savaşlar galibiyetlere emsal gösterilmemelidir. Günümüzde yüzlerce ve binlerce kilometrelerle mesafelerde yapılan savaşlarla ve miktarı milyonlarla hesap olunan ordularla kıyaslamak uygun olmaz. İkinci olarak Fransız hatlarını yarmak dahi kolay bir şey değildir. Bunun için en az yarım milyon asker feda etmek gerekmektedir. Alman ordusu üç milyon ve belki biraz fazla olduğundan, bu zayıf kolay kolay göze alınmaz ve sağlanacak fayda da belki buna değmeyecektir.

Kesin neticeyi Rusya'nın doğusunda aramak aynı sonucu doğuracaktır. Öncelikle Rusların savunma kuvveti çoktur, hatlarının yarılması da büyük zayıfata sebep olacaktır. Şimdiki sınırlara göre Rus ordusunu sarmak ve esir etmek düşünülemez. İkincisi Rusya'nın daha çok içine girmek yavaş yavaş Alman ordusunun büyüklük ve azametine zarar verecek bir ayrılma ve dağılmaya neden olurdu. Üçüncüsü Rusya'nın doğu cephesinde aldığı mağlubiyet meseleyi bitirmez, İngiltere mağlup olmadan sulh sağlanamazdı. Kesin sonucu İtalya'da aramak da doğru değildir. Almanların savaşa katılması ve yarım milyon Alman'ın Lombardiya ovasına inmesi İtalyanları barış yapmaya zorlayabilirdi. Bu sayede yarım milyon Avusturyalı serbest kalır; fakat bunun da doğu sınırı için sonucu etkileyecek kadar önemi yoktur.

İbrahim Hakkı Paşa'nın düşüncesine nazaran, devam etmekte olan savaş Balkan savaşlarının bir sonucudur. Ve esas Rusya'nın doğudaki emelleri ile İngiltere'nin Alman husumeti noktasındaki kararının birleşimidir. Bundan ötürü kesin neticeye ancak İngiltere ve Rusya'nın şarkta mağlup olmasıyla ulaşılabilirdi. Şark taarruzunun üç amacı olması lazımdır. Bunlar Kafkasya, İran ve Mısır'dır. Fakat bundan önce yolu sağlama almak ve yolda düşman bırakmamak icap ederdi. Çanakkale'de bu maksat hasıl olmuş ve şimdilerde Selanik savaş alanı kalmıştı. Selanik'te düşmanı bırakmamak mühim bir gaye olarak kabul edilmelidir. Orası düşman elinde oldukça Almanya'yla Osmanlı Devleti arasındaki irtibat daima tehdit altında ve Balkanlardaki durumun değişme ihtimali sürekli mevcut olacaktır.

Yunanistan, Bulgaristan'a karşı duyduğu şüphe sebebiyle ikiyüzlü bir oyun oynuyor veyahut tarafsızlık arzusunda ciddi idi. Fakat bunun fiiliyatta farkı pek azdı. İtilaf Devletleri bugün Selanik'te güçlü bir derecede hükümrandırlar. Almanya Yunanistan'a karşı pek anlayışlı ise de bu durumun kendilerinin de asabına dokunduğu Alman Hariciye Nazırı ile yapılan görüşmelerde hissedilmektedir. Selanik'e saldırı halinde Yunanlar tarafsız kalmayıp İtilaf Devletlerine yardım etseler (yanında savaşa girseler) dahi bunun ortaya çıkaracağı sonuç İtilaf Devletlerinin oraya yerleşmesinden çıkacak neticeden daha hafif olacaktır.

Buna benzer bir gayeyi El-cezire’de (Mezopotamya) dahi takip etmek uygundur. Ve nitekim böyle yapılmaktadır. Osmanlı toprağında İngiliz askerleri buldukça bu İngiltere halkına bir galibiyet olarak gösterilecektir. İngilizler Osmanlı toprağında durdukça İran üzerine kesin bir etki sağlanması da mümkün olamayacaktır. Kafkasya ise Rusya’yı ciddi tehdit edecek bir noktadadır. Oradaki ilerleme, Almanların doğu sınırındaki ilerlemesine benzemeyecektir. Kafkasya’nın ilerisinde Rusya’nın en koyu Rus olan kısımları vardır ki işgalci bir orduyu zaafa düşürebilir. Ancak Kafkasya’da ilerlenirse esaslı hareket icra edilmiş olacaktır. Ayrıca Rusya elinden alınan bölgelerde bir daha Rus hakimiyetini arzu etmeyecek şekilde milli teşkilat vücuda getirmek de kolay olur. Diğer taraftan Almanlar, Rusya içindeki her adımlarında etkili veya sessiz düşmana tesadüf edeceklerdir. Osmanlı Devleti ise Kafkasya’da faal bir dost bulup ordusuna iltihak edebilecektir. Fakat burada mühim bir nokta Kafkasyalıların kendi istiklalleri için çalıştıklarından emin olmalarıdır. Osmanlı idaresine girmek bazılarınca gaye olsa bile Kafkasya Şii’leri, Ermenileri ve Gürcüleri bunun için kan dökmeyiz. Halbuki istiklalleri için bunları birleştirmek mümkün olur. Burada yeni bir devlet vücuda getirilebilirse Osmanlı Devleti bunun idarî sıkıntısından uzak kalacaktır. Olumlu bir askeri antlaşma ile de Rusya’ya karşı doğal bir set çekilmiş olacaktır.

Kafkasya’nın istiklali bugün Rusların müttefikleri olan devletlerce bile gelecekte hoş görülecek bir şeydir. Böyle başarılı bir netice oldukça gereklidir. Rusya’nın Hazar Denizi’ndeki durumuna zarar gelirse İran ve Türkistan üzerine baskısı da kısa süre içerisinde önemli oranda azalacaktır. Buna karşılık Kırım ise Rusya’nın büyük ve azametli cüssesine dahil olduğu andan itibaren buranın idaresinde zorluklar yaşanmaktadır.

Doğuda gerçekleşen savaşlar açısından ikinci bir gayeyi İran’da aramak lazım gelir. El-cezire’de İngiliz kuvveti kaldıkça İran’da ciddi bir hareket kolay değildir. Fakat İngilizler Basra’dan çıkarılınca bunun İran’da ve bütün Asya’da etkisi büyük olacaktır. İran gücünün en düşük bir oranda teşkili ve küçük bir ordu meydana getirilmesi bu memleketi ebediyen Rus ve İngiliz istiklaline karşı koruyabilir. İran’ın tamamen İttifak Devletleri’nin yanında olmasıyla bir taraftan Türkistan ahalisini Rusya’ya karşı ve diğer taraftan Afganistan’ı İngiltere’ye karşı ayaklandırmak ve Hindistan’ı pek ciddi bir surette tehdit etmek mümkün olacaktır. İran’ın Osmanlı Devleti’ne karşı emin olması bu neticeyi kolaylaştıracaktır. Bu konuda İranlıların şüphelerinin giderilmesi pek mühimdir.

Doğuda yaşanacak üçüncü savaş Mısır’dadır. İngilizlerin Mısır’ın müdafaası için pek mühim bir gayret sarf edeceklerine şüphe yoktur. Bununla beraber bu sefere başladıktan sonra başarı ümit edilir. Babıali’nin Mısır’ın geleceği hakkındaki düşüncesi, Süveyş Kanalı’nın serbestisi ve uluslararası bir yol olmasını temin etmektir. İdaresi Mısır hıdivlerine şahsi bir surette verilmiş fakat Mısır’a dahil edilmemiş olan Sina’yı almak, Mısırın yönetim şekline dokunmamak ve yalnızca veraset yönünden eski şekle dönmek pek doğru olacaktır. Başarının devamlı olması için halk da kalben razı olmalıdır. Mısır halkı devamlı olarak özel bir yönetime sahip ve bir nevi muhtariyet halinde buldukları için bunun devamından emin olmaları lazımdır. Mısır’da hiç kimsenin ve hatta İngilizlerin bile menfaat ve ticaretine dokunulmaması sayesinde ümit edilen başarı meydana gelecektir. Mısır elde edilmedikçe Afrika’nın kuzeyi için bir yorum yapılamaz. Trablus zaten İtalya’nın elinden çıkmış gibi olduğundan, Mısır’ın fethi savaşı kısa sürede Tunus sınırına ulaştıracaktır. Tunus, Cezayir

ve Fas için o zaman her türlü netice beklenebilir. Eğer Alman devleti bir müddet sonra yine bugünkü tehlikeye maruz kalmak istemez ve ileriki dönemde düşmanlarına karşı önlem almayı düşünürse onların etrafında bir devletler silsilesi ve örneğin çeşitli İslam devletleri oluşturmalıdır.

Rusya'yı bağlayacak şey neticesiz zaferler değil Finlandiya, Lehistan ve belki Kırım, Kafkas, Türkistan devletlerinin vücuda gelmesidir. İran'ın istiklali ve Afganistan'ın denize ulaşan bir devlet olması, Asya'daki İngiliz kontrolünü olumsuz etkileyecektir. Bu arada bağımsızlığını isteyen Hintlilerin gözlerinin açılmasına da belki tesiri olacaktır. Mısır'ın eski haline dönmesi İngilizlerin ticari menfaatlerine zarar vermez; fakat Arap aleminde tasarladıkları üstün mevkiye erişmelerini ve bu yoldaki kötülüklerini önleyecektir. Trablus'un, Tunus'un, Cezayir'in ve Fas'ın birer devlet olmalarıyla denizlerdeki Fransız ve İngiliz üstünlüğü sona erip bütün bu memleketler dünya ticaretine açılacaktır. Bu değişikliklerden yalnız istiklallerini sağlayan kuvvetler değil bütün medeniyet alemi belki de oraları kaybedenler de kendi halkının refah ve saadetini temin yolunda faydalanacaktır.

Savaşın durumuna ait önceki layiha muhteviyatı ne derece "emelleri sınırlandırıcı" ise bu layihanın içeriği de o derece geniş emellere uygundur. Gerçek halen öyle ve harp devam etmektedir. Almanya ve müttefikleri buna teşebbüs ederlerse gelecekte de böyle olması mümkündür. Bu noktada bir düşüncesini paylaşan İbrahim Hakkı Paşa, sekiz- on İslam devleti ve hepsinin başında mukaddes ve muhterem, kimsenin itiraz etmeyeceği ve bütün Müslümanların yardımına güvenebileceği Osmanlı saltanat ve hilafetini hayal etmekteydi. Ona göre bu hususlar şimdi hayalden ibaret sayılsa da savaşın devamı halinde mümkün olabilecek duruma kolaylıkla evrilebilirdi.

Doğuda aranacak netice, Avrupa kıtasında olduğu gibi savaşın gayelerine ulaşmak kadar zor olmayacaktı. Bütün Türkistan'ı Rusların elinden çekip almaya yetecek bir kuvvet, yalnız Riga şehrinin bir tabyasını almaya yetmezdi. Mısır'ın fethine yetecek bir kuvvetle *Flandre cephesinde* yirmi kilometrelik bir İngiliz hattına dahi girilemezdi. Fransa sınırında bir tek kasabayı alamayacak az bir kuvvetle Cezayir ve Tunus tamamen fethedilebilirdi. Almanya eğer kuvvet bakımından fedakarlıkları göze almazsa doğu ve batıda şimdikinden fazla bir netice elde edemeyecek ve muharebe böyle sürüp gidecekti. Halbuki doğuya yapacağı güçlü bir destekle İtilaf Devletleri'nin gücünü teşkil eden sömürgelerinde durumu altüst edebilirdi. Düşmanların doğuda mağlup edilebileceğini ve gelecekteki tehlikelerin ancak Osmanlı Devleti'nin büyüklüğü ve birtakım İslam devletleri kurulmasıyla ortadan kalkacağını söylemek mümkündür. Esasen cihad ilanının gayesi de buydu. Yoksa bir müddet sonra yine her şey eski haline dönecekti.

Sonuç

Tecrübeli bir devlet adamı olan İbrahim Hakkı Paşa, Birinci Dünya Savaşı başladıktan bir süre sonra Berlin'e sefir-i kebir yani büyükelçi olarak atanmıştır. Kendisi İstanbul'a birçok yazı ve rapor yollamışsa da 1916 senesinde gönderdiği savaşın gidişatı ve İttifak Devletleri'nin ne surette savaş kazanabileceği yönündeki tespitleri dikkat çekicidir. İbrahim Hakkı Paşa, bu bağlamda Hariciye Nezaretine birbirini tamamlayan iki rapor göndermiştir.

Paşa, 3 Ocak tarihli raporda Almanya'yı eleştirmenin yanında özellikle Osmanlı

Devleti'nin müttefikleri olan devletlerin cephelerdeki durumu hakkında tespitlerde bulunmuştur. Bunun dışında bazı öngörülerini de gayet yerindedir. Rusya'nın iç sorunlarla karşılaşabileceği ve Almanya'nın bunu dört gözle beklediği, savaş sonunda Karadağ devletinin ortadan kalkacağı gibi hususlar bu öngörülere örnek olarak verilebilir. 11 Ocak tarihli raporda ise İttifak Devletleri'nin savaşı nasıl kazanabileceği konusunu tartışmıştır. Buradaki tespitleri de oldukça yerindedir. İbrahim Hakkı Paşa'ya göre savaş İngiltere mağlup edilmeden kazanılamazdı. Diğer dikkat çekici tespiti, savaşın batıda değil doğuda kazanılabileceği yönünde olmuştur. Sonuç olarak her iki rapor da Alman başkentinde görevli tecrübeli bir Osmanlı devlet adamının cihan harbine bakışını ve tespitlerini yansıtmaları açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

SÜRELİ YAYINLAR

Yeni Tanin

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

ARMAOĞLU Fahir, *Siyasi Tarih, (1914-1995)*, İstanbul 2015, s. 101-105.

DÖRDÜNCÜ Muharrem, *Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahati*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, S. 1, 2015, s. 79-97.

KARACAGİL Kürşad, Alman İmparatoru İstanbul'da (1917), *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 12, Ankara 2013, s.111-133.

Kurşun Zekeriya, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA*, C. 21,2000, s. 311-314.

İPŞİRLİ Mehmet, "Mahreç", *DİA*, C. 27, 2003, s. 387-388.

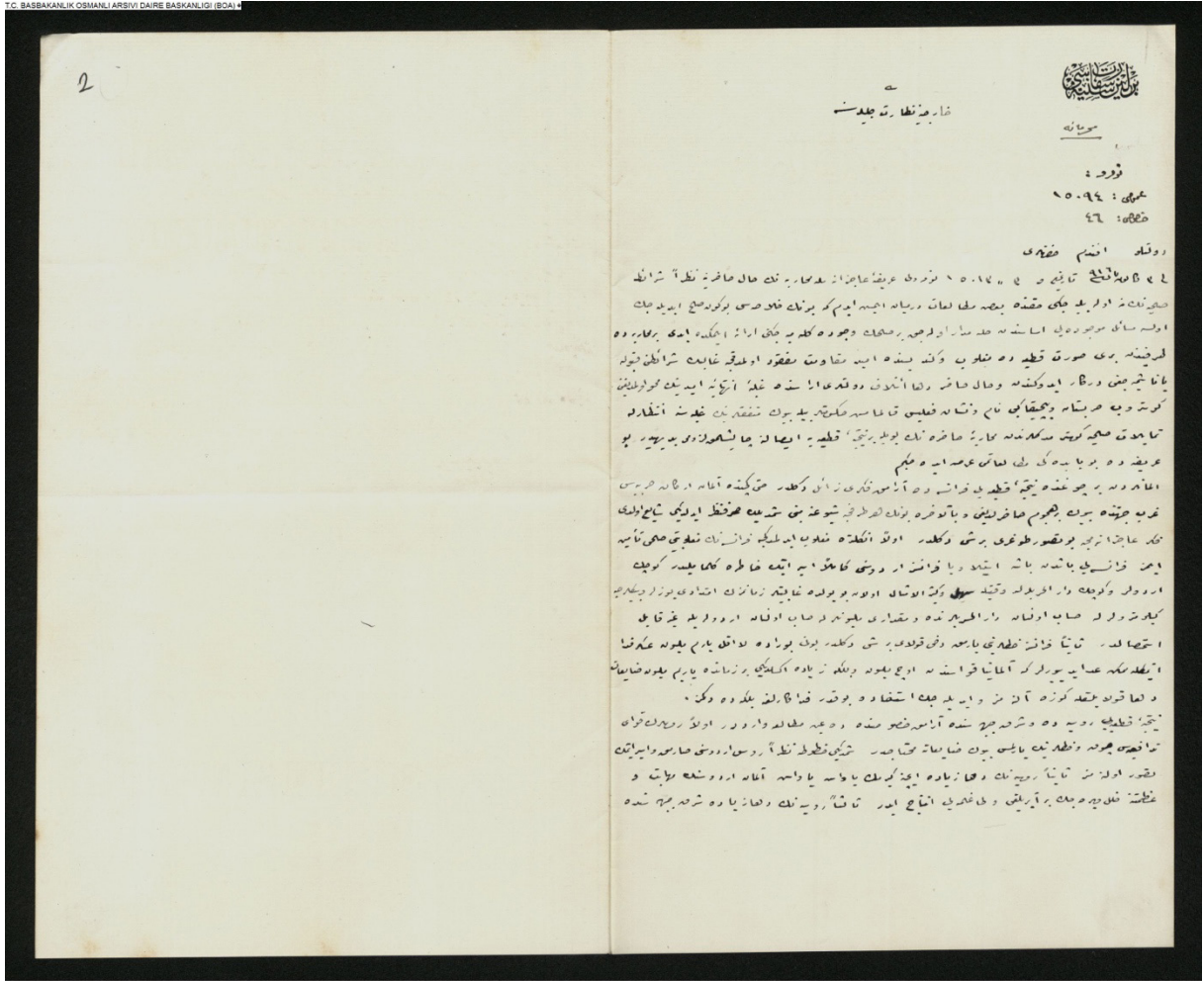
OLGUN Said, *Mahmut Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 251.

ÖNSOY Rifat, *Türk-Alman İktisadî Münasebetleri*, İstanbul 1982, s. 41.

ÖNSOY Rifat, *Türkiye'deki Almanya 1914-1918, (Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch)*, Ankara 2004.

WALLACH Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çev. Fahri Çeliker), Ankara 1985.

YAVUZ Celalettin, *Atatürk ve Almanya*, Ankara 2010.

HR.SYS.02979.00008.001

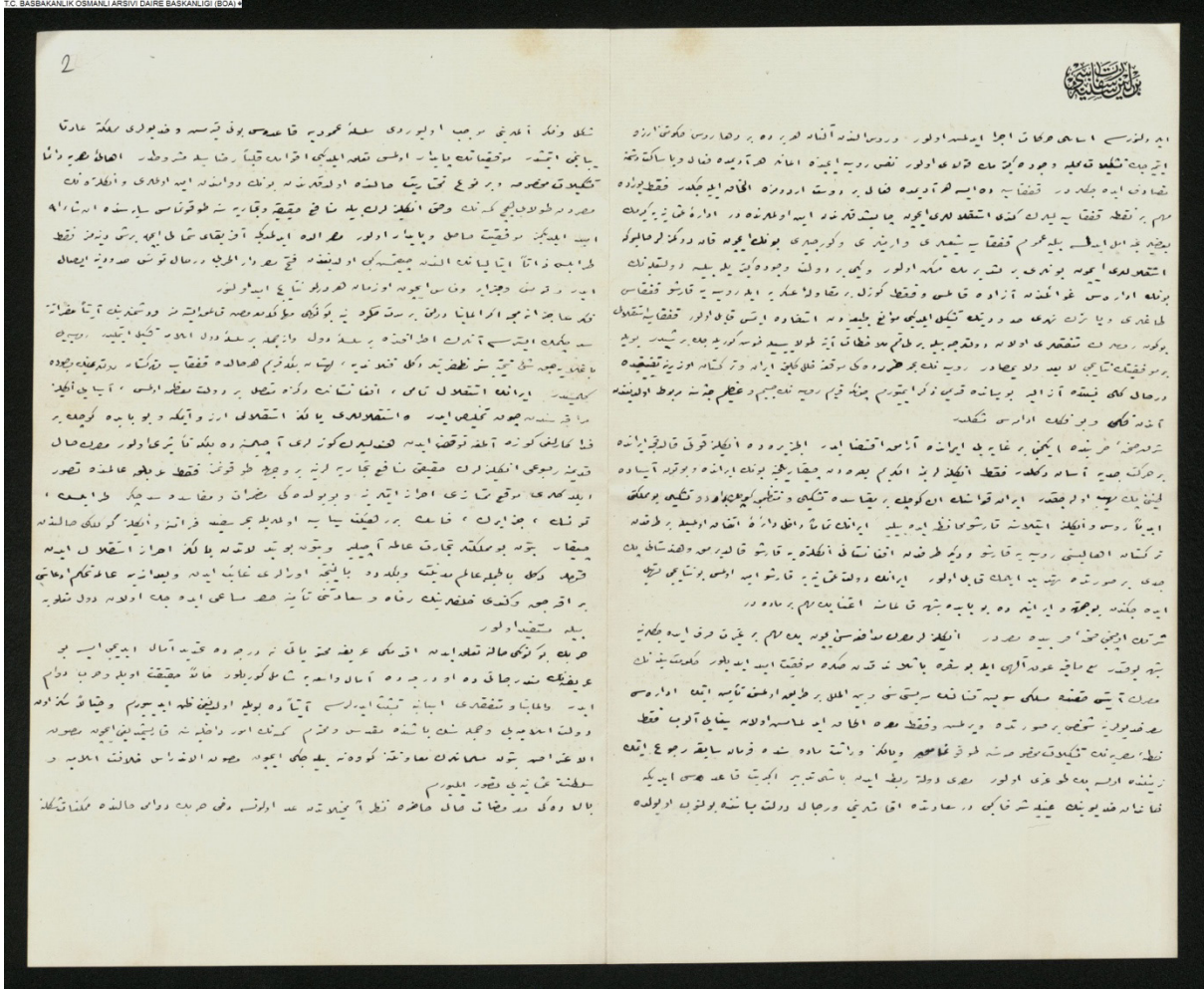
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

1

مندی بی بی بیتر و انگلستان و فلورنسا و لندون صلح عقیده اعلان بفرستد
 نتیجه قطعی ایالتی و آزادی و طوغری و کلد و واقعا امانت حرب استراکی دیاریم بلوغه امانت لویا رومی
 ادره نه ایمنی ایالتی و صلح اجبار اید بیلیر و بوساید ده یاریم بلوغه ادره ایلی سربت قایلر فقط بوده
 صد و شریقه ده بیوک برایشه یا بقیه آردور .
 مطابق عاقلانه بی محاربه حاضره با نقاشه محاربه شد بر نتیجه طبیعیه سیدر داسی روسیه نیک آمانت شریقه
 انگلستان آلمانه خصوصاً نقطه شده کی عرضت بر کشنده در بنیاد عقیده نتیجه قطعی آغزه انگلستان روسیه نیک شریقه
 فلورنسا ایدلر بلوغه اولور شریقه تقریر ایچمه ادره مقصد اولمد لازم کلد که بنده ده قفقاسیه و ایران و هندو
 فقط بونده اول بولی صاعدهم آچمه و بولده دشمنه بر اتمام سعید ایجاب ایدر که لاطه جناحه قلعه ده بوقصد
 حاصل اولمد و شمدی سلانیک صخره ای قالدیر سونلکه دشمن بر اتمام سعید ایجاب ایدر که لاطه جناحه قلعه ده بوقصد
 اداسی دشمنه الله اولدجه دایما اعلیایا ایدل مواصله شریقت توفیق ده در دایما با لقا نه احوالند سندن
 احتمال موجود در یونانستانه یا بعضه بقا لرک لندی و بولج ایلی بوزلی بر اولوبه اوتیا بور و یا خود
 بیلر خطمه ارز و نده جدیدر فقط بونک ضعیفانه شریقی نیک آردور و دول مؤلفه بولونه سونلکه
 قونلور شریقی صبح ایدر جک درجه ده حکم اندر لر یاریه آخیزه برلی بور کوندر و ده یقین لندی
 صبح ایسته لر نه لازم کلد کلد حاصل حاضر ده هانز یاره جبر و عهد اعلانه بر اتمام سعید ایجاب ایدر که
 بولاسی یونان نیک توجه ایسه ده شریقت امانت دخی اعصابه طوقوت یعنی خارجه ناطری نیک
 بولنده هر ملاقا نده ده هانز یاره سلاشی و تشارت و بکله ده هانز یاره کورد و نهم سیدر استدلال
 ایلیورم سونلکه حرکت حالنده یونانیدر بیلر قایلوبه استوخونه یاردم دخی ایسته لر بونک بوجب
 اولدضی غایله استوخونک اولور لوره آیدر چه بر شته نده تولد ایدر جک مفرده افضر
 بولکا محاربه بر غایله ایزیره ده دخی تمصیح اولدضی طبیعیه و نه بکیم اولدضی در بولک لایم نتایج ذاتاً
 الله در عنقی طوبی اغنده انگلستان عسکری بولند قی بر انگلستانه اعلیایه بر اثر غالبیت اولدضی
 کونتر یلور و ایتیه انظاره هانک اولور و انگلستان عنقی طوبی اغنده طوریق ایدر اوزرینه
 قطعی بر تائید اجاسه قایل اولور
 قفقاسیه روسیه بی جفا تهدید ایدر جک بر نقطه در اولور ایدر و لایسه اعلان ک شمدی
 فطوط شریقه ایدر دلمه لرینه بکنده بر بولوط لک ایدر نده روسیه نیک ان قونلور روس اولور
 قسمدی واردر که سولج بر اردونک ضعیف آتاج ایدر و ملکت دوم دور بر اولور در که وسعی
 ساعته طبیعیه حاضر اولماسیه تنقید بولک استوخونی نقشه بر آب حکمده بر ایتیه قفقاسیه ده

HR-SYS 2979/8 Zerk

T.C. BASBAKANLIK KOSMOSLUĞI İRSİYEVİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI (SÖM)

HR.SYS.02979.00008.002

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

HR-SYS
2979/8

2

ما سرچله کیر شرفه آراته ججه نیایج بر وجه اور دیا قطعه سنده کی عرب غایبری قدر تکمال الاستقلال اولیجین
 درکارور بتونه ترکستانی روسک انده نزع کفایت ایده جک بر قوت بالکذ رینفا شرتیک بر طایب شی آلفه
 طایفی کلان مصری فتح کانی بر قوتله فلاندر ججه سنده ییدی کله تردولور ب ایلکنه ججه سنه کیر یلدن فرانس خطه ط
 صاحب سنده بر تک قصبی آلمیه ججه بر قوه جزیره هزاره و نونسی کلاک فتح ایده بیلر المانیا دولتی تک
 مهم و عادتتا قواشی جدا زده یه جک فدا کارتمه اختیار تیزس شرفه و غلب ججه لنده تمدنکنده
 و ضد نیایج اله ایده یه جک و محاربه بویه تمامی ادوب کیده جکدر حالیکه شرفه جانلیجه بر همت
 اتوقبی دولتک مظهرینی تشکیل ایده هیبت و شهرت و وسعت ممالکاتی زیر وزیر ایده بیلر
 دشمنه که شرفه مغلوب ایدیلر جکدرنجی و آیتاً تریدلری آنجه دولت عثمانیه تک عظمتیه و بر طاقم دول
 اسلامیته تک وجوده کلیده زائل اولر جین و بوقه بر مدق صکره یه لهرشی حال اصلینه رجوع ایده بکن
 سوجکده و بویله لسه نثر افکار ایلکنده فانی اولیورم اعلامیه جلادک غایب شی دفعی بویادی اندازا
 جناب صمد بوامر عظمتک بوزمانده مصروفی تقدیر و اراده ایتمدر لهر حالده جمله تک مکمل اولدینی
 قدر بو غایبیه صرف لعت ایمن و جا بیدندر اولبایده اور فرمانه صرف نه لار لار کدر

بریده سحر کوی
دقیقه

کماله طایفه